

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
Осередок НТШ у Черкасах
Студентське наукове товариство

Х БОГДАНІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Матеріали

Всеукраїнської наукової конференції

Черкаси — 2018

УДК 94(477)
Д26

Схвалено до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Протокол № 8 від 18 червня 2018 р.)

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. Ю. П. Присяжнюк (головний редактор), к.і.н., доц. К. В. Івангородський (відповідальний секретар), д.і.н., доц. В. Ф. Боечко, д.і.н., проф. О. О. Драч, д.і.н., проф. Н. І. Земзюліна, д.і.н., проф. В. В. Масненко, д.і.н., проф. А. Г. Морозов, д.і.н., доц. Л. І. Синявська, д.і.н., проф. А. Ю. Чабан, к.і.н. А. І. Касян, к.і.н., доц. В. О. Кіреєва, к.і.н., доц. Ю. М. Михайлюк, к.і.н., доц. А. І. Темченко, Ю.В. Ігнатенко (технічний секретар)

Рецензенти:

В. В. Ластовський – д.і.н., проф. каф. міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв;
С. В. Корновенко – д.і.н., проф. каф. інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Д26 Десяті Богданівські читання : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції : збірник наукових праць / редкол.: Ю. Присяжнюк (гол. ред.) [та ін.]. – Черкаси : ЧНУ, 2018. – 144 с.

ISBN 978-966-363-460-2

Збірник містить виклад основних положень доповідей, виголошених на пленарному та секційних засіданнях Всеукраїнської наукової конференції «Десяті Богданівські читання», яка відбулася в Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького 7 грудня 2017 р. Широкий спектр наукових проблем дає змогу знайомитися з результатами нових досліджень постаті Б. Хмельницького, козаччини, а також із доробком у царині політики, економіки, національного та культурного розвитку. Окреслено деякі здобутки й проблемні питання історіографії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, археології, етнології, історії як всесвітньої, так і України зокрема.

Розрахований на істориків, громадсько-політичних діячів і всіх, хто цікавиться актуальними проблемами історичної науки.

УДК 94(477)

ISBN 978-966-363-460-2

© ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018
© Осередок НТШ у Черкасах, 2018
© Автори статей, 2018

З М І С Т

Масненко Віталій. Традиції дослідження козацької доби в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (замість передмови).....	5
--	---

Богдан Хмельницький і його доба

Гоцуляк Віктор. Постать Богдана Хмельницького в новітній українській історіографії	8
Степанчук Юрій. Участь науковців Поділля у формуванні новітнього історіографічного образу Б. Хмельницького	18
Пестрикова Оксана. Козацький гетьман Б. Хмельницький у дослідженнях Людвіка Кубалі: історіографічний аспект	23
Присяжнюк Юрій. Політика Б. Хмельницького в проекції обрив козацького державотворення: історіософський аспект	27
Чабан Анатолій. Зберегти і примножити для прийдешніх поколінь	32

Історіографія, джерелознавство та спеціальні галузі історичної науки

Сухонос Максим. Знакова система в артефактах Трипільської культури	42
Сватко Вікторія. Археологічні знахідки міста Черкаси	42
Порошук Лілія. Україна крізь призму поглядів М. Карамзіна	45

Актуальні проблеми історії України

Хандусь Ярослав. Військо і військове мистецтво Київської Русі	48
Михайлюк Юрій. Ранньосередньовічна Черкащина	51
Івангородський Костянтин. Черкаси як осередок формування українського козацтва	56
Соляник Катерина. Таємниці українського характерництва	68
Мейнартас Алан. Українське козацтво в описах чужинців (кінець XVIII – перші десятиліття XIX ст.)	71
Костюкевич Аліна. «Співець українського села» – Микола Пимоненко	75
Цариковський Андрій. Промисловість Наддніпрянщини XIX ст.: шлях до модернізації	78
Платмір Ярослав. Інтелігенція і селянство Наддніпрянщини рубежу XIX–XX ст. : нові грані комунікації	81

Дяжур Сергій. Бойові дії на Черкащині під час Першого зимового походу.....	85
Фареній Ігор. Європоцентризм в українській політичній культурі.....	89

Всесвітня історія

Кушнірчук Ольга. Становище християнської церкви за Костянтина Великого.....	94
Ковалець Тарас. Штурм Москви 10–11 жовтня 1618 р. (за нововідкритим джерелом).....	98
Пилипчук Ярослав. Кавказське направлення політики Калмыцького ханства в XVIII в.	102
Бобир Оксана. Чеська спільнота в соціально-економічних процесах Правобережжя 30-х рр. XIX – початку XX ст.	105
Боєчко Владислав. Визначення кордонів Польської Республіки в 1918–1923 рр.	109
Боєчко Глєб. Відродження незалежної Польщі: федеративна та інкорпоративна теорії.....	111
Канюка Борис. Становище індіанського населення в США у XX ст.	114
Каяюк Анна. Відображення політики гласності в публікаціях журналу «Огонек».....	118

Історія освіти

Ломако Людмила. Розвиток педагогічної освіти в гімназіях Наддніпрянської України XIX – початку XX ст.: аналіз дореволюційної історіографії.....	123
Тарнавська Алла. Роль духовенства в поширенні початкової освіти на Київщині (кінець XIX – початок XX ст.).....	126
Найбоченко Дар'я. Громадський козацький рух у контексті завдань національно-патріотичного виховання (2014–2017).....	130
Давиденко Анжеліка. Сучасний досвід упровадження козацької педагогіки в середніх навчальних закладах Черкащини.....	133
Королюва Інна. Феномен духовності українського козацтва: культурологічний аспект.....	137
Наші автори.....	141

4. *Петречко О. М. Рим та християнство у I–II ст. н. е.* / О. М. Петречко // *Археол. дослідж. Львів. ун-ту.* – 2007. – Вип. 10. – С. 142–155.
5. *Тальберг Н. История христианской церкви* / Н. Тальберг. – М. : Изд-во Стретенского монастыря, 2008. – 560 с.

Тарас Ковалець

ШТУРМ МОСКВИ 10–11 ЖОВТНЯ 1618 р. (ЗА НОВОВІДКРИТИМ ДЖЕРЕЛОМ)

Кампанія військ Речі Посполитої 1617–1618 рр., метою якої було посадити на престол Московського царства принца Владислава, досліджена досить ґрунтовно. Серед здобутків польської історіографії найвагомішим є праці Анджея-Адама Маєвського [1] та Мірослава Нагельського [2], російської – Сергея Салавійова [3] та Руслана Скриннікава [4], української – Петра Саса [5]. Усе ж фінал цього походу, а саме спроба взяття Москви у нічному штурмі на 11 жовтня 1618 р., попри його велике символічне значення, з'ясована побіжно, передусім через значну описовість наявних джерел, недовомки учасників згаданої події тощо¹.

Значно повніше дослідити штурм Москви може допомогти тільки пошук і введення до наукового обігу нових та інформаційно багатих джерел. Одне з них було виявлено нами у зібраннях Бібліотеки Курніцької Польської Академії Наук (Biblioteka Kurnicka PAN) [6]. Це документ під назвою «Jaka ordynacja w szturmie stoiecznym byia» («Який був порядок у штурмі столиці»), де наведено реєстр загонів війська принца Владислава та запорозького війська, які, власне, і здійснювали штурм столиці Московського царства. Публікації документа з супровідними науковими коментарями в перекладі українською мовою і присвячена наша стаття.

Судячи з вмісту справи та характеру почерку реєстру, маємо оригінальний документ, що, зважаючи на його назву, постав уже після самого штурму і призначався, вірогідно, як прикріплення до звіту представникам центральної влади Речі Посполитої. Наведені в реєстрі дані дають змогу значно точніше дослідити чисельність та склад коронних військ, про які в уже введених до наукового обігу джерелах збереглися тільки поверхові відомості. Загалом реєстр повторює змалювання порядку штурму його очевидцем та безпосереднім учасником Якубом Собеським [7, с. 76–78], хоч певна інформація (передусім статистична) все ж суперечить даним Собеського. Зокрема повідомлення про 70 шляхтичів (на протывагу 50), які склали групу, що обороняла підричників Арбатської брами, а також звістка про більшу чисельність загонів лісовчиків, ніж було відомо досі. Щодо порядку наступу підрозділів коронного війська до Тверської брами, то він кардинально відрізняється від даних Собеського.

Документ також підтверджує участь у штурмі запорозьких козаків: «Сагайдачний із десятима тисячами добре забезпечених» мушкетами, а

¹ Аналіз джерельної бази, який стосується походу 1617–1618 рр. загалом і штурму Москви зокрема, див., наприклад, у виданні А.-А. Маєвського [1, 9–11].

також драбинами і гаками для опанування укріплень молодців атакували Тверську браму, а ще п'ять тисяч козаків на самому початку бою для введення ворога в оману вдали атаку на остріг, що знаходився на іншій боці річки.

Отож, маємо справу з цінним джерелом, яке дає змогу набагато краще з'ясувати склад і чисельність військ Речі Посполитої в штурмі Москви 10–11 жовтня 1618 р., а також повніше реконструювати перебіг цієї події.

* * *

Виявлене джерело наводимо в додатку першодруком. Оригінальний текст документа передано згідно з усталеною інструкцією для видання таких історичних джерел [8]. Із малої літери подано назви посад і військових ступенів. Вказівна *sic!* передана як *[!]*. Використано також деякі умовні скорочення (зокрема JMP – Jego Miłość Pan, p. – pan, ЙМП – його милість пан, п. – пан).

Додаток

Оригінал

/301/ Jaka ordynacja w szturmie stołecznym była

S[z]turm[ow]ało się do dwu bram, które nie zasypane były, Horbackiej i Twierskiej, a trzeci szturm albo raczej sploch do ostroga za rzeką Moskwą

Do Horbackiej

Szła naprzód piechota królewicza JM plus minus	400
Po niej szła chorągiew Buklerowa i Beklerowa plus minus	200
Po tym niesiono madryl, a za nim	20 muskieterów
Po tym niesiono petard, a za nim	20 muskieterów
Dopiero szedł JMP kawalier, a przy nim szlachta, których było do	70
A za nim szedł p. Lermunt i p. Szej plus minus	400
Zatem szedł p. Czapiński ze wszystkim pułkiem swym, to jest tysiącem i kilkaset człowieka	
Szło wszystkich do tej bramy	2130 i kilka człowieka

Do Twierskich wrót

Szła piechota p. kanclerzowa	50
Po niej piechota p. Przyłupskiego człowieka	180
Po niej piechota p. Niewarowskiego człowieka	120
Po tym p. Apelman	człowieka 180
Po tym niesono madryl, przy nim	20 muskieterów
Po tym niesono petard, przy nim	20 muskieterów
Dopiero szedł petardnik p. starosta zatorski z kompanią swą Francuzów zbrojnych człowieka	80
Po nich szedł p. kapitan Beren piechoty	130 i więcej
Po tym kapitan Falier piechoty plus minus	100
Po tym Sajdaczny z dziesięcią tysięcy dobrze opatrzonych Ku ostrogu z drugą stroną rzeki pięć tysięcy plus minus Zaporowców	

[Po] tym wszystkim rajtarowie stali w poselkie [!] konni jeźeliby P. Bóg miasto dał opanować:

Do Harbackich wrót

P. Gadan koni 150
P. Sebeszczański koni 150

Do Twierskiej bramy

P. Klemberkowa koni 100
P. Platemberkowa 100
/302/ P. Oderkajowa 100
P. Roznowa 100
P. Sokolowskiego 100
P. Potemkinowa 100

Копiejник wszystkim stał w sprawie w polu przy królewiczu JM

Переклад

Який був порядок у штурмі столиці

Штурмувалося дві брами, які були не заспані, Арбатську і Тверську, а третій штурм, або швидше для сполоху, – на острів за рікою Московою

На Арбатську [браму]

Йшла спочатку піхота принца ЙМ менше-більше	400
Після неї йшла хоругва Бутлера ² і Беклара ³ менше-більше	200
Після цього несли мадриль ⁴ , при ній	20 мушкетерів
Після цього несли петарду, з нею	20 мушкетерів
Тільки потім йшов ЙМП кавалер ⁵ , а при ньому шляхти, якої було до	70
А за ним йшов п. Лермунт ⁶ і п. Шей ⁷ більше-менше	400 [вояків]
Потім йшов п. Чаплінський ⁸ зі всім своїм полком, тобто тисячею і кількасот осіб	
Разом на цю браму йшло	2130 і кілька осіб

На Тверську браму

Йшла піхота п. канцлера ⁹	50
Після неї піхота п. Пшилуського ¹⁰ осіб	180

² Якуб Бутлер (Jakub Butler) – шотландський найманець на службі Речі Посполитої, згодом полковник коронного війська.

³ У відомих ресстрах кампанії 1617–1618 рр. прізвища цього ротмістра не зустрічаємо [1, 202–205]. Можливо, Й. Собеський називає цього ротмістра Беглем (Begl) [7, 77].

⁴ Товста дошка, що прибивається до місця, яке має бути підірване. До неї кріпиться петарда.

⁵ Йдеться про кавалера Мальтійського ордену Бартомея Новодворського (Bartłomiej Nowodworski).

⁶ Йдеться про коронного ротмістра, найманця шотландця Якуба Лермонта / Лермута (Jakub Learmont / Lermut).

⁷ Інший запис – Сей (Sej). Під його командуванням був загін драгунів.

⁸ Йдеться про Станіслава Чаплінського (Stanisław Czaplński), керівника загонів т.зв. «лісовчиків», нерегулярної легкої кінноти, однієї із козацьких організацій Речі Посполитої.

⁹ Йдеться про Лева Сапегу (Lew Sapieha), великого канцлера Великого князівства Литовського.

¹⁰ Можливо, йдеться про ротмістра Яна Пшилуського (Jan Przyłuski).

Після неї піхота п. Невяровського ¹¹ осіб	120
Потім п. Апельман ¹²	осіб 180
Потім несли мадриль, при ній	20 мушкетерів
Потім несли петарду, при ній	20 мушкетерів
Далі йшов петардник, п. староста заторський ¹³ з компанією своєю французів озброєних осіб	80
Після них йшов п. капітан Берен ¹⁴ – піхоти більше	130
Після цього капітан Фальєр ¹⁵ – піхоти більше-менше	100
Після цього Сагайдачний із десятима тисячами добре забезпечених На остріг на другому боці ріки більше-менше п'яти тисяч запорожців	

[Після] цих усіх кінні рейтари стояли у селищі, якщо би П. Бог місто дав опанувати:

На Арбатську браму

П. Гадан ¹⁶ коней	100
П. Себещанський ¹⁷	100

На Тверську браму

П. Клемберка ¹⁸ кіннотників	100
П. Платемберка ¹⁹	100
П. Одеркая ²⁰	100
П. Рожнова ²¹	100
П. Соколовського ²²	100
П. Потьомкіна ²³	100

Пікінери всі стояли вишикувані в полі при принці ЙМ

1. *Majewski A. A. Moskwa 1617–1618 / Andrzej Adam Majewski. – Warszawa : Bellona, 2011. – 219 s.*
2. *Nagielski M. Wybór królewicza Władysława na tron carski / Mirosław Nagielski // Mówią wieki. – 2012. – Nr 4. – S. 45–50.*

¹¹ Йдеться про Фелкса Невяровського, який у 1617 р. очолював підрозділи угорської піхоти, що налічували 600 вояків.

¹² Вільгельм Апельман (Wilhelm Apelman vel Appelman) – західноєвропейський найманець на службі Речі Посполитої, військовий інженер, учасник Московського походу принца Владислава Вази 1618 р., згодом, під час Смоленської війни 1632–1634 рр. – полковник коронного війська.

¹³ Старостою міста Затоп (нині Освенцімського повіту Малопольського воєводства Польщі) був Павел Лешньовський / Лешньевський (Paweł Leśniowski vel Leśniewski).

¹⁴ Й. Собеський називає цього офіцера Бенем (Biec) [7, 77].

¹⁵ Й. Собеський називає цього офіцера Фулером (Fuler) [7, 77].

¹⁶ Інші записи – Гадон / Гаден (Gadon vel Gaden). Вірогідно, західноєвропейський найманець. Спершу це був поручник Єжи-Кшиштожа Розена (див. прим. 21).

¹⁷ Інший запис – Собещанський (Sobieszczański).

¹⁸ Інший запис – Клебек (Klebek). Вірогідно, йдеться про представника лівонського роду Клебеків.

¹⁹ Вірогідно, йдеться про представника шляхетського роду Платемберків з Курляндії та Лівонії, можливо, Єжи Платемберка (Jerzy Platemberk).

²⁰ Можливо, західноєвропейський найманець на службі Речі Посполитої.

²¹ Вірогідно, йдеться про ротмістра рейтарів литовського війська Єжи-Кшиштофа Розена (Jerzy Krzysztof Rosen vel Rozen).

²² Йдеться про ротмістра Александра Соколовського (Aleksander Sokołowski).

²³ Юрій Потьомкін (Юрій Потемкин) – московський боярин, який перейшов на бік принца Владислава.

3. Соловьев С. *История России с древнейших времен / Сергей Соловьев.* – М. : Голос, 1995. – Т. 9–10. – 748 с.
4. Скрынников Р. Минин и Пожарский / Руслан Скрынников. – М. : Молодая гвардия. – 336 с.
5. Сас П. *Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути (1617–1618 рр.) / Петро Сас.* – Біла Церква : Вид. Пшонківський О.В., 2010. – 512 с.
6. Biblioteka Kórnicka PAN. – Sygn. 290. *Panowanie Zygmunta III 1588–1612. Miscellanea. Z papierów podkanclerskich. Układ Łukasza Gołębiowskiego. Oryginały.* – K. – S. 301–302.
7. Sobieski J. *Diariusz ekspedycji moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617–1618 / J. Sobieski ; oprac. J. Byliński, W. Kaczorowski.* – Opole, 2010. – 224 s.
8. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w. / red. K. Lepszy.* – Warszawa, 1953. – 65 s.

Ярослав Пилипчук

КАВКАЗСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПОЛИТИКИ КАЛМЫЦКОГО ХАНСТВА В XVIII в.

Одним из интереснейших аспектов истории Кавказа является история кочевников. Из всех аспектов кавказской истории пожалуй меньше всего изучена история Калмыцкого ханства. Наименее известным аспектом является его кавказское направление политики.

Из всех ученых этот аспект хоть как-то отображали П. Бутков и В. Тепкеев, но эта тематика находилась у них в тени других научных проблем [1–2]. Источниками данной статьи являются сведения русских документов, газет, а также грузинская хроника Папуны Орбелиани [3–4]. В исследовании использованы историческо-системный и историческо-типологичный методы. Цель – реконструировать историю взаимоотношений калмыков с кавказскими народами в XVIII веке.

Некоторые сведения о калмыках есть в грузинских источниках. Так, П. Орбелиани указывал, что в 1754 г. пришел с войной на Грузию хундзахский Нурсал-бег. Тогда призвали грузины себе на помощь осетин, черкесов и иных горцев. На помощь грузинам пришли глигвы (ингуши), кистины, черкесы, осетины, калмыки, ногайцы. Возглавил их Джимшир. Грузины же, не дожидаясь помощи, разбили Нурсала. В 1755 г. он снова пришел с войной в Грузию. Население Картли и Кахетии закрылось в крепости. Рамаз Андроникашвили же был отправлен за помощью в Черкессию. На помощь грузинам пришли черкесы, осетины и калмыки. Нурсал потерпел поражение [3–4].

П. Бутков писал, что в 1722 г. из персидского похода калмыки привели «тысячу кибиток пленных татар» (азербайджанцев). В 1728 г. российское правительство решило давать калмыкам, находящимся при Ни-